

Az extrém statisztikai ritkaság mint tragikus sorsformáló tényező

Veselin Marković: *Mi različiti*. Stubovi kulture, Beograd, 2011

Veselin Markovićot (1963) a szerb olvasóközönség eddig leginkább az évtized elején megjelent, több kiadást is megért *Izranjanje* (*Felszínre jutás*, 2001) című regényéről ismerhette. Ebben a műben az író továbbgondolta és regénnyé formálta át egyik legfontosabb tematikai jellemzőjét, az okkultizmust, amely megkülönbözteti őt a kortárs szerb prózairodalom fő tematikai vonulataitól.

Markovićnál – és ez már első, pályakezdő novelláskötetében (*Šta propuste oni koji umru u snu – Mit mulasztanak azok, akik álmukban halnak meg*, 1992) észlelhető volt, az okkultizmus, az onirizmus és a fantasztiikum erős jelenléte nem öncélú, nem a zsánერიrodalom sorozatprodukciónak terebélyesedését szolgálja. Ugyanakkor nem is a már elavulófélben levő Borges-utánpótlás nyomán halad, hanem egy sajátos világot alakít ki, amelyben az emberi sorsokat, a szereplők belső vívódásainak drámáját legalább annyira előtérbe helyezi, mint a misztikumot, a megmagyarázhatatlant és a természetfelettit, amely első olvasáskor lebilincseli az olvasót.

Marković tehetséges elbeszélő, novelláinak, regényeinek izgalmas a cselekményszövege, ám a szövegek pattanásig feszített dinamikáját és dramatikáját nem ez adja, hanem éppen a radikálisan individualista főhősök lelki életének első személyben leírt problémái, önmagukkal és a társadalommal, önmaguk ellenére is sorsszerűen kialakuló veszélyes konfliktusai. Marković prózáinak főhősei általában olyan fiatal emberek, akik valami külső (általában megmagyarázhatatlan és irracionális) hatalom áldozataiként kénytelenek radikális módon szembesülni saját létükkel. Ebből a szempontból talán Grendel Lajos korai novellisztikájával lehetne összehasonlítani Marković írásművészetének legfőbb tematikai és strukturális jegyeit. Az *Izranjanje* című regény egyetlen elbeszélő-

főhősének például nagyon sok idő kell ahhoz, hogy végre rájöjjön: egy látszólag naiv játék teljesen tönkretette az életét. Az elbeszélőt barátnője ugyanis rábeszéli arra, menjenek el egy Belgrádban (bár a színhelyek egyértelmű megnevezésével óvatossá kell lennünk, mert az utalások nem teljesen egyértelműek) vendégeskedő orosz mágushoz, aki hobbiból embereket hipnotizál. A látszólag jelentéktelen szórakozásból azonban dráma lesz, hiszen a mágusnál töltött este után barátnője nemcsak elhagyja a hőst, hanem kerüli a vele való bármiféle kapcsolatot. És, mint majd sokkal később, a regény közepe táján kiderül, ez azért van, mert megijedt tőle, elborzadt barátja megkettőződött énjétől. Barátja ugyanis a mágusnál hipnotizált állapotban a lehető legtermészetesebb módon arról beszélt, hogy előző életében egy tizennyolcadik századi párizsi sorozatgyilkos volt, aki négy embert megölt. Amikor végre (valaki mástól) megtudja, mit is mondott hipnotizált állapotában, a főhős bűjni kezd a reinkarnációról szóló szakirodalmat, amelyből végső soron azt a következtetést vonja le, hogy egy ördögi bűvös kör része lett – ugyanis mindegyik reinkarnációjában arra van ítélve, hogy (szám szerint is) megismételje gaztetteit. Ám még mielőtt ezt megtudta volna, a főhős már elkövet egy gyilkosságot. Miután megtudja „sorsát”, a katasztrófát mintegy megelőzendő, öngyilkosságot követ el. Ez azonban, mint nem sokkal később megtudjuk, nem jelenti a bűvös körből való menekülést.

Legújabb regényében, a kritika által is jól fogadott *Mi različiti (Mi különbözőek)* címűben Marković továbbfejleszti ezt az első személyű, már-már írói védjegyévé váló radikálisan kívülálló, megbélyegzett individualista elbeszélői pozíciót. És teszi ezt elsősorban azzal, hogy megkettőzi azt. A regénynek ugyanis két főhőse, jobban mondva két első személyű elbeszélői hangja van, egy fiatal férfi és egy fiatal nőé. A maguk módján mindketten lelkileg sérült személyek. Őket is, mint az *Izranjanje* című regény hőseit egyfajta nyomozási, misztikumfeltárási láz vezérli: a rejtély megoldásától valamiféle lelki megnyugvást remélnek, a már rég elveszített lelki egyensúly visszaállítását várják, valamiféle felsőbb igazságszolgáltatásra számítanak.

A cselekmény egy rendezett, Nyugat- vagy inkább Észak-Európát idéző, egy telente teljesen befagyó nagy tó partján fekvő (fiktív) városban játszódik, bár a szereplői nevek (kivéve a főhősökét, a többi szereplőt név szerint ismerjük – ez is jellemző Marković prózáira) délszláv, vagy egyenesen szerb csengésűek (általában beszélő nevekről van szó, mint pl. Andrej Rundić vagy Nikola Maljević stb.). Érdekes feszültséget hoz létre ez a regénycselekmény lokalizációjából fakadó ellentét: rendezett, hűvös klímájú észak-európai város tele belső konfliktusokkal küszködő, agresz-

szív, délszláv nevű szereplővel, akik ráadásul nem is vendégmunkásként, hanem tősgyökeres városlakókként vannak megfestve.

A férfi elbeszélő egy huszonéves fiatalember, aki matematikát végzett. Tanársegédként dolgozik az egyetemen, és doktori értekezését valószínűségszámítási témából írja. Hamarosan kiderül azonban, hogy a matematikai témájú disszertáció csak ürügy: a fiatalember ugyanis azt szeretné kideríteni, milyen az élete azoknak az embereknek, akikkel valaha valami hihetetlen, a valószínűségszámítási elmélet szerint mondjuk egy a millióhoz arányú eshetőségű dolog történt (meghatározván ezzel további életüket). Hirdetést ad a városi újságban, amelyben ilyen személyeket hív magához egyetemi dolgozósobájába, arra bátorítva őket, hogy meséljenek saját hihetetlen tapasztalataikról, mintegy ezekkel az életszerű történetekkel kívánva illusztrálni, bebizonyítani a disszertációban felvetett elméleti állításait. Az egyik főhőst tehát voltaképpen a „csoda” érdekli – a csoda azonban – az élet és a halál, illetve élettelen állapot legalapvetőbb ellentétének valószínűségéből kiindulva, melyben az élettelen állapot ezerszer valószínűbb – az esetek 99,99 százalékában csakis negatív, tragikus kimenetelű lehet. Egyik interjúalanyával való beszélgetésében a fiatalember egy példával igyekszik ezt illusztrálni: egy néhány évvel azelőtt történt tragikus balesetről beszél, amelyben egy férfi úgy vesztette életét, hogy nyitott ablakkal autózott a tó partja mellett. Kb. egy kilométerre tőle egy vadász megcélzott egy szarvast, ám elhibázta, és a golyó az autót vezető férfi nyakát találta el, aki azon nyomban szörnyethalt. Mekkora a valószínűsége annak, teszi fel alanyának és saját magának a retorikai kérdést a fiatalember, hogy egy ilyen baleset megtörténjen, mekkora a lehetősége annak, hogy egy mozgásban levő kocsi nyitott ablakán egy kilométernyi távolságból a golyó pont egy ember nyakát találja el?

A disszertáció morbid témája ily módon ebből a flegmatikus fiatalemberből egyfajta ellenhőst, intellektuális haszonlesőt, tragikus emberi sorokat tárgyként, elméleti bizonyítékként felhasználó erkölcsi szörnyeteget formálhatna, ha nem jönnénk rá arra, hogy ő maga is személyesen érintett az ügyben, hogy ő is „az-elenyészően-kis-valószínűségű-dolgok-által-sújtottak” tragikusan megbélyegzettek táborába tartozik. Őt ugyanis gyermekkori tragédiájának emléke kísérti, amikor egyik leány unokatestvére alatt egy békés hétvégi korcsolyázáson beszakadt a tó jege, és sem ő, sem a fiatalember bátyja, sem egy arra járó idősebb férfi nem tudták megmenteni. A helyzetet ráadásul a tragikus baleset évekig húzódó rejtélyessége, megoldatlansága teszi még kínosabbá, hiszen még soha, sem azelőtt, sem utána, senki alatt nem szakadt be ennek a tónak a jege. És még két, nem kisebb rejtély: az arra járó segíteni próbáló idősebb férfi hirtelen eltűnése a

helyszínelők megérkezése előtt, valamint a fiatalember bátyjának ezt követő rejtélyes, totális hallgatagsága, magába zárkózása és hirtelen fellobbanó vallási fanatizmusa. A fiatalember valójában abban reménykedik, hogy az újsághirdetéssel sikerül majd magához csalogatnia azt a rejtélyesen eltűnt idősebb segítő, akitől a tragikus rejtély titkának feltárását reméli.

A rejtélyes férfi helyett azonban a hirdetésre egy rendkívül ritka egészségi rendellenességgel küszködő huszoneves lány jelentkezik, a regény másik főhőse (érdekes megfigyelni a kettős perspektívát, illetve a folyamatos perspektívaátváltatást, ahogy a két szereplő magáról, illetve a másik szemzőgén keresztül egymásról beszél).

A leány bizonyos génhányban szenved: ez a gén arra készíti a májat, hogy feldolgozza a testben felhalmozódó bilirubint. Kb. kétmillió az egyhez annak a lehetősége, hogy az ember éppen eme gén nélkül szülessen meg. És épp ez a lány lett az a „kiválasztott” kétmilliomodik. A bilirubint feldolgozó gén hiányában az ember bőre kifejezetten sárga lesz, és ez egy életre megkeseríti az ilyen személyek szocializációját. A lány láthatóan szenved is emiatt, intenzív belső életet él, és egyfajta cinizmussal próbálja leplezni keserűségét. Sőt, néha már-már szociológiai-antropológiai kísérleteknek is beillő dolgokat művel, összehasonlítja például, hogyan reagálnak különböző embertípusok az ő „sárgaságára”, egyből észlelhető másságára. A lány érzelmi-szerelmi élete is nagyon megsínyli ezt a másságot. Hétvégenként olyan diszkóba jár el a barátnőjével, ahol a fényeffektusoknak köszönhetően a fiúk nem veszik észre szokatlan bőrszínét, így „könnyű csaj”-ként ágyba csalogat mindenkit, aki tetszik neki. Aztán pedig menetrendszerűen várja, hány nap múlva és milyen (kitalált) ürüggyel hagyják ott a fiúk: a „rekorder”, mint mondja keserűen, három hétig „bírtá ki” vele. Persze nemcsak érzelmileg sérült (és sérülékeny) a lány, hanem a munkahelyén is negatív megkülönböztetések sorozata éri: a rendőrfőkapitányságon dolgozik, és egy ideig az ügyfelekkel való kommunikációs osztály vezetője, mindennapos kontaktusa van tehát az emberekkel. Egy idő után azonban főnöke magyarázat nélkül áthelyezi egy másik beosztásba, le a pincébe, a rendőrségi dossziék archívumának rendezésére. A lány sokáig azt gondolja (úgy tűnik, joggal), hogy főnöke a bőrszíne miatt helyezte át „inkognitó”-ba, és megpróbál (a főnökének, a kollégáknak, de leginkább önmagának) bizonyítani: egy réges-rég megoldottnak hitt büntényt próbál újra feltárni, nem is alaptalanul. Később azonban kiderül, hogy főnöke voltaképpen nem a bőrszíne miatt, hanem egy, a lányra nézve sokkal tragikusabb okból helyezte át: az ügyfelek ugyanis arra panaszkodtak, hogy a lány egyre feledékenyebb, összekeveri a tárgyakat és az embereket. Ez pedig ennek a génhányznak veszélyes szövődménye, a lassú, de biztos fizikai és mentális

leépülés, amely legkésőbb negyven–ötven éves korban halálos kimenetellel jár. A hetente többszöri fototerápiával a hősnő legjobb esetben is csak elodázhathatja pár évvel ezt a kimenetelt.

A női elbeszélő tehát egy megkülönböztetett, minden értelemben diszkriminált személy, aki ráadásul azzal is tisztában van, hogy a korai halált sem fogja elkerülni. Állandó rettegésben él a jövőtől, múltja pedig, másságának köszönhetően, csupa negatívumból, csömörből áll, még sztenderd módon megszépíteni sem igazán lehetséges. A férfielbeszélő viszont szenved a múlttól, kísérti a múlt, de nagyon halványan mégis abban reménykedik, hogy előbb-utóbb mégis betoppan hozzá az a rejtélyes vadászpuskás alak, aki akkor olyan furamód eltűnt a rendőrök megérkezése előtt. És végül az a bizonyos idősebb férfi valóban betoppan. A fiatalembert persze nem ismeri fel, és elmondja, hogy jó pár éve orvvadászni ment, és miután elejtett egy rókát (abban az időben illegális rókaprémeladással foglalkozott, hogy eltarthassa családját – egy szigeten laktak a tó kellős közepén), elindult hazafelé a jégen korcsolyázva. Egyszerre csak azt látja, hogy pont azon az útvonalon, amelyen hazafelé menet át akart siklani, egy kislány alatt beszakad a jég. Segíteni próbált, de mindhiába. Amikor látta, hogy nincs mit tenni, gyorsan eliszkolt, félt, hogy a rendőrség letartóztatja majd orvvadászat miatt. A csoda itt abban rejlik, hogy ha nincs az a kislány, akkor alatta szakadt volna be a jég. És még egy fontos dolog kiderül a férfi meséjéből: az ugyanis, hogy az elbeszélő bátyja hazudott, amikor azt mondta, nem látta a tragédiát. Nemcsak hogy látta, hanem egész idő alatt ott állt, nézte, mi történik, és nem sietett unokahúga segítségére.

Ezt mintegy tisztázandó, a főhős felkeresi rég látott, vallási transzban égő bátyját, és vallatni kezdi. A végén kiderül a borzalmas igazság: az elbeszélő bátyja azért fordult a vallási miszticizmus felé, mert Isten csapásának, jobban mondva isteni büntetésnek véli ezt a csodát, vagyis azt a tényt, hogy a lány alatt beszakadt a jég. Bevallja ugyanis öccsének, hogy szerelmes volt a tulajdon unokahúgába. Isten ezt szerinte megelégette, és elvette tőle (jobban mondva nem is adta neki) kedvesét. Paradox módon azért nem segített a fuldokló lánynak, mert halálában Isten akaratát látta. Az elbeszélő bátyjának szinte már pszichózisba hajló vallási fanatizmusa mögött, mint általában lenni szokott, egy önmagát ostorozó, de voltaképpen mások érdekében éppenséggel semmit nem tevő, gonosz, embertelen személy rejlik. Veselin Marković műveinek finom iróniája az aktuális (szerbiai) társadalmi divatokra talán ezen a szinten ragadható meg leginkább.

Az elbeszélő azonban, racionális, tudós ember lévén, nem hagyja annyiban. További kutatásokat végez, mígnem a Geológiai Intézetben egy híres professzortól megtudja, hogy a tó tele van kis termálforrásokkal,

amelyeknek összereje olyan, hogy az egész várost fűteni lehetne vele, ám az önkormányzat korrump, és az égvilágon semmit sem kíván tenni a közjó érdekében (íme még egy kesernyés hazai allúzió!). Ezek a termálforrások azonban egyenként annyira picik, hogy annak a lehetősége, hogy valaki alatt azokon a pontokon beszakadjon a jég, egy a milliókhoz arányban mérhető.

Miután ez is tisztázódik, a fiatalember csak arra jöhet rá, hogy erőltetett „csodavadászata” gyakorlati szempontból nem vallott kudarcot (hiszen sikerült neki „összetoboroznia” a lehető leghihetetlenebb történetek elszenvetőit). A kudarc azonban abban rejlik, hogy nincs, és nem is lehet „összegzés”, nincs és nem is lehet „megoldás”, „szintézis”, a várható katarzisz elmarad (hasonló mód elmarad a végső megoldás az *Izranjanje* című regényben is). Ezért a főhős úgy dönt, nem fejezi be a befejezhetetlent, illetve a disszertációt, és felmondja egyetemi állását. Hasonlóképpen dönt a lány is, akit ily groteszk módon összehozott a sors ezzel a fiúval, végre egy olyanal, aki ha megmagyarázni nem is, de legalább meg tudja érteni a lány szokatlannál is furcsább másságát. Egy kesernyés és ironikus *happy end* dereng fel az olvasó előtt.

Veselin Marković regényeiben tehát az eleinte rejtélyesnek tűnő dolgok megoldódnak, racionalizálódnak, ám – és talán épp ez a tényező teszi ezeket a műveket újraolvasás(ok)ra nagyon is alkalmassá – nem racionalizálódnak, nem magyarázódnak meg az emberi lélek misztériumai. Elsősorban tehát épp ennek a „flegmatikus” elbeszélésmódnak és a belső vívódások általi feszültségteremtésnek köszönhetően váltak a szerző regényei – főként ez a legújabb – többértelmű, a fantasztikumot csak első réteggként működtető, és minden bizonynal időtálló írásokká.